

AVROPA İTTİFAQI QURUMLARININ XARİCİ SİYASƏTİN FORMALAŞMASINDA İŞTİRAKI

Xatirə Ziya qızı Hacıyeva
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dillər Universiteti
hajiyeva_1506@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Avropada bərabərlik iqtisadi güclənmə və kövrək təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə yaradılan Avropa İttifaqının xarici siyasətinin formalaşmasında Avropa Şurasının, Avropa Komissiyasının və Avropa Parlamentinin rolundan bəhs edilir. Bu qurumların Maastrixt, Lissabon və Nitsa müqavilələri əsasında formalaşdırılan əsas funksiyaları aydınlaşdırılır.

Avropa İttifaqı (Aİ) xarici siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində qurumlararası əməkdaşlıq həlledici rol oynayır. Xüsusilə Avropa Komissiyası, Avropa Şurası və Avropa Xarici Fəaliyyət Xidməti (AXFX) bu sahədə mühüm funksiyalar yerinə yetirir. Xarici siyasət Aİ üçün yalnız iqtisadi maraqların deyil, eyni zamanda dəyərlərin – demokratiya, insan hüquqları və beynəlxalq hüququn üstünlüyünün təşviqi vasitəsidir. Lizbon Müqaviləsindən sonra Aİ-nin xarici siyasətində daha ardıcıl və koordinasiyalı yanaşma formalaşmış, Ali Nümayəndə (Hazırda Jozep Borrell) institusional əlaqələndirici kimi ön plana çıxmışdır. Aİ-nin beynəlxalq arenada vahid aktor kimi çıxış etməsinə cəhd göstərən bu mexanizm, eyni zamanda üzv dövlətlərin milli maraqları ilə Aİ-nin ümumi strategiyası arasında balans yaratmağa çalışır. Aİ-nin xarici siyasətində qurumların rolu yalnız qərarların qəbulu ilə məhdudlaşmır, həm də onların icrası, diplomatik nümayəndəliklərin koordinasiyası və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin qurulmasında özünü göstərir. Beləliklə, Aİ qurumlarının xarici siyasətdə iştirakı ittifaqın qlobal aktor kimi mövqeyini gücləndirir və onun normativ gücünü təsdiqləyir.

Açar sözlər: Avropa İttifaqı, Maastrixt müqaviləsi, təhlükəsizlik, Lissabon müqaviləsi, xarici siyasət, Avropa Parlamenti

Giriş

Soyuq müharibənin başa çatması Avropa İttifaqı qurumları qarşısında xarici siyasət istiqamətlərinin yenidən işlənib hazırlanması tələblərini qoymuşdu.

II Dünya müharibəsi bitdikdən sonra Avropa tamamilə dağılmış vəziyyətdə idi. Avropa dövlətlərindən bəziləri dövlət statusunu itirmiş (məsələn, Almaniya), digərləri dağılmış dövlətini bərpa etməyə çalışmış (məsələn, Fransa), başqa birisi isə dağılıq halda mövcudluğunu davam etdirmişdi (məsələn, Polşa) [9, s.14]. Yaranmış vəziyyət dövrün potensial siyasətçilərini öz maraqlarına uyğun şəkildə formalaşmış yeni Avropa üçün inkişaf planı hazırlamağa dəvət edirdi. “Avropa birliyi” ideyası yenidən reallığa çevrilmişdi.

1950-ci ilin may ayının 9-da Fransanın xarici işlər naziri Robber Şumanın (1948-1952-ci illərdə xarici işlər naziri olmuşdu) Fransa və Almaniyanın barışmasının vacibliyi prinsipini irəli sürməsi Avropa inteqrasiyası üçün yeni yollar açmışdı. Fransız siyasətçisi Jan Monnenin (Fransız siyasətçisi Jan Monne Avropada inteqrasiyanın 5 əsas şərt prinsiplərini işləyib hazırlamışdı) təşəbbüsü ilə Şuman AFR hökumətinə fransız-alman kömür və polad birliyinin yaradılmasını təklif edirdi. Bu təklif AFR-in bundes kansleri K.Adenaver (Konrad Adenaver AFR-in bundes kansleri, Alman siyasi xadimi Almaniyanı yenidən qurmaq, inkişaf etdirmək planının təşəbbüskarı idi) tərəfindən razılıqla qarşılanmışdı.

1951-ci il aprelin 18-də Parisdə 50 illik müddətə Avropa Kömür və Polad Birliyi haqqında 6 dövlət (Belçika, İtaliya, Lüksemburq, Niderland, AFR və Fransa) tərəfindən müqavilə imzalanmışdı və 1952-ci ilin iyul ayında qüvvəyə minmişdi. İştirakçı dövlətlərin müharibə hazırlığı ehtimalını

aradan qaldırmağı nəzərdə tutan bu birliyin əsas məqsədi milli təsərrüfatı yeniləşdirmək, kömür və poladın ümumi bazarını yaratmaq idi. 1957-ci ilin mart ayının 25-də Romada Avropa Kömür və Polad Birliyinə daxil olan “altılıq” ölkələrinin xarici işlər nazirləri səviyyəsində eyni zamanda Avropa İqtisadi Birliyi (AİB) və Avropa Atom Enerjisi Birliyi (Avroatom) idarəsinin yaradılması haqqında iki müqavilə imzalanmışdı.

Avropa İttifaqının xarici və təhlükəsizlik siyasətinin hüquqi əsasları

Maastrixt müqaviləsi (1992-ci il fevralın 7-də Niderlandın Maastrixt şəhərində Avropa İttifaqı haqqında (Treaty on European Union) 12 Avropa dövləti tərəfindən imzalanmış bu müqavilə Maastrixt müqaviləsi kimi tanınır) 1993-cü il noyabrın 1-də qüvvəyə mindikdən sonra Avropa birlikləri inteqrasiyanın daha yüksək səviyyəsinə uyğun olaraq Avropa İttifaqı (bundan sonra Aİ) adlandırılırdı.

Maastrixt sazişinin imzalandığı zamandan etibarən Aİ-nin formalaşmaqda olan xarici siyasətində xarici iqtisadi münasibətlərin nə kimi mövqe tutacağı problemi aktual olaraq qalmış [10].

Maastrixt müqaviləsi ilə Aİ vətəndaşlığı təsis edilmişdi. İttifaq vətəndaşı onun istənilən ölkəsində yaşaya bilərdi. Vətəndaşların hüquq və mənafelərinin qorunması sahəsində Aİ-nin səlahiyyətləri artırılmışdı. Müqavilə ilə Aİ insan hüquqları üzrə müvəkkil vəzifəsi təsis edilmişdi [7].

Müqaviləyə əsasən regional məsələlər üzrə komitə yaradılmış və bu sahədə Avropa parlamentinin səlahiyyətləri artırılmışdı. Müqavilə ilə Aİ-də “üç sütun” sistemi yaradılmışdı. Birinci sütun üç inteqrasiya təşkilatından (Avropa İqtisadi Birliyi, Avropa Kömür və Polad Birliyi və Avropa Atom enerji Birliyi), ikinci sütun ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasətindən (ÜXTS), üçüncü sütun isə daxili işlər və ədliyyə sahəsində inteqrasiyadan ibarət idi [4, s170].

Birinci sütunda əsas yeri iqtisadi inteqrasiya tutmuşdu. Bu sahədə böyük tərəqqi əldə edildiyi üçün qərarların əksəriyyəti təşkilatın rəhbər orqanları tərəfindən qəbul edilirdi. İkinci və üçüncü sütunlarda qərarlar hökumətlərarası əməkdaşlıq əsasında, Aİ ölkələri tərəfindən qəbul edilir və onların icrasına görə məsuliyyəti dövlətlər özləri daşıyırdılar. Maastrixt müqaviləsində əsas vəzifə kimi iqtisadi və valyuta İttifaqının yaradılması göstərilirdi. Burada vahid Avropa valyutasına keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Belə bir valyuta avro qəbul edilmişdi.

Maastrixt müqaviləsi siyasi inteqrasiya üçün yeni imkanlar yaratmışdı. Müqavilə təşkilat üzvü olan ölkələrin xarici siyasətinin Aİ-nin ümumi xarici siyasəti ilə əlaqələndirilməsi, ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasətinə keçilməsini nəzərdə tutmuşdu [8, s.228].

Qarşılıqlı fəaliyyətin iki yeni forması tətbiq edilmişdi. Bunlardan birini ümumdünya siyasətinin əhəmiyyətli məsələləri ilə bağlı Aİ-nin ümumi mövqeyi, digərini isə humanitar missiyalar və üçüncü ölkələrdə hərbi əməliyyatlar formasında ittifaq üzvlərinin birgə fəaliyyəti təşkil edirdi. Əvvəllər olduğu kimi xarici və təhlükəsizlik siyasəti sahəsində üzv ölkələrin suveren hüquqları saxlanılmışdı [1, s.137].

Aİ “ümumi institusional strukturla” təmin olunmuş və bu struktur xarici siyasət tədbirlərinin “ardıcılığına və ahənginə” təminat verir, hər üç “sütun” eyni zamanda səlahiyyətlərini Şura və Komissiyaya təqdim edirdilər.

Aİ hüququnun spesifikliyi inteqrasiya birliyinin siyasi və qanunverici institutları olan Avropa Şurası, Avropa Parlamenti, Avropa Komissiyasının onun tamhüquqlu sahibləri olmasında idi [5, s.452].

Beləliklə, Maastrixt müqaviləsi üzv dövlətlərdə geniş yayılmış Avropanın xarici siyasəti təkcə ÜXTS çərçivəsində qurula bilməz əqidəsini əks etdirməsinə baxmayaraq, hər üç “sütunun” təmsil edilməsi zəruriyyəti qaçılmaz olmuşdu. Lakin müqavilədə təşkilatın rəhbər orqanlarının islahatından bəhs edilməmişdi. Çünki, Aİ-yə daxil olan ölkələrin bir qismi rəhbər orqanların səlahiyyətlərinin artırılmasının və səs vermə qaydalarının dəyişilməsinin əleyhinə idilər. Müqavilə ilə hər iki qurumun səlahiyyətlərinin konkret müəyyənləşdirilməməsi onların xarici siyasət fəaliyyətində nəzarət və rəqabətin yaranmasına səbəb olmuşdu.

Bununla yanaşı Maastrixt müqaviləsinin C maddəsində göstərilirdi ki, belə nəzarət “müvafiq

imkanlara malik istənilən institut” tərəfindən yerinə yetirilə bilərdi [11]. Bu baxımdan müqavilə hər iki İnstituta İttifaqın xarici siyasət fəaliyyətinin bütün sahələrində legitim səlahiyyətlərə malik olmasına imkan verirdi. Aydın ki, Şuranın səlahiyyətləri üç “sütuna” aid idi. Lakin buna baxmayaraq Maastrixt müqaviləsində (vahid Avropa İttifaqı kimi) [11] göstərilirdi ki, Komissiyanın səlahiyyətləri həmçinin ikinci və üçüncü “sütun” çərçivəsinə də aid edilə bilərdi.

Digər sözlərlə Maastrixt müqaviləsi ilə Brüsselə hər birinin özünün institusional əsası olan və Avropa maraqlarına uyğun siyasətin müəyyən edilməsində rəyə malik iki siyasi rəqib qurumun yaranmasının əsası qoyulmuşdur [6, s.25].

Məhz bu amil Aİ ölkələrinin hökumətlərarası konfransında Maastrixt müqaviləsinə yenidən baxılmasını zəruri etmişdi. 1996-cı ilin martında Avropa ölkələrinin Turində hökumətlərarası konfransı işə başlamışdı. Konfrans öz işini 1997-ci ilin iyununda Amsterdamda davam etdirmiş, Amsterdam müqaviləsinin layihəsini müzakirəyə çıxartmışdı. 1997-ci ilin oktyabrın 2-də təşkilata üzv ölkələrin xarici işlər nazirləri tərəfindən imzalanan müqavilə 1999-cu ilin mayın 1-də qüvvəyə minmişdi. Amsterdam müqaviləsi ilə daxili işlər sahəsində Aİ səlahiyyətləri artırılmış beynəlxalq böhranların tənzimlənməsi ilə bağlı yeni səlahiyyətlər verilmişdi [3, s.303]. Amsterdam müqaviləsində əsas yenilik ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasəti üzrə Ali nümayəndə vəzifəsinin təsisi olmuşdu [12]. Müqavilə nəticəsində Avropa İttifaqına sədrlik edən ölkə kimi İsveçin xarici işlər naziri A.Lindt, Ümumi Xarici və Təhlükəsizlik siyasəti üzrə Ali nümayəndə H.Solana və Aİ-nin xarici siyasət üzrə Komissarı K.Pattendən ibarət “Üçlük” adlandırılan nümayəndə heyəti yaradılmışdı [2, s.179]. Siyasi Planlaşdırma və Erkən Xəbərdarlıq Orqanı (Policy Planning and Early Warning Unit – PPEWU) hazırladığı sənəddə qeyd edilirdi ki, üçlük *“İttifaq üçün münaqişələrin qarşısının alınmasına və həllinə, o cümlədən post münaqişə tənzimlənməsinə yönəlmiş səyləri dəstəkləmək və optimallaşdırmaq istiqamətində yeni imkanlar axtarıb tapmalı idi”*..

Amsterdam müqaviləsinə görə Avropa İttifaqında struktur və idarəetmə islahatları keçirilməli idi. Məqsəd Avropa İttifaqının rəhbər orqanlarının səlahiyyətlərini dəqiqləşdirmək, təşkilatda qərar qəbul etmə qaydalarını təkmilləşdirmək, təşkilat üzvləri arasında ziddiyyətləri zəiflətmək və qurumun fəaliyyətini təmin etmək idi .

Amsterdam müqaviləsi Komissiya və Şura arasında xarici siyasət səlahiyyətlərinin bölünməsinə aydınlıq gətirməmişdi. Çünki, orada digər sahələrdə olduğu kimi məsuliyyətin kəşfiyyəti sahələrin çox olduğundan fəaliyyət istiqamətlərinin bərabər bölgüsü nəzərdə tutulmamışdı.

Avropa İttifaqının institutları xarici siyasət prosesində

Aİ-nin Ali siyasi orqanı olan Avropa İttifaqı Şurası (Bu orqanı digər inteqrasiya təşkilatı olan və 1949-cu ildə yaranmış Avropa Şurası ilə qarışdırmaq olmaz) Ali Şura, üzv dövlətlərin dövlət və hökumət başçılarından və onların müavinlərindən ibarət olub on Şuradan ibarət idi. 1974-cü ildə yaradılmış Şuranın tərkibinə bütün üzv dövlətlərin ali icraedici hakimiyyətinin nümayəndələri, baş nazirlər və prezidentlər daxil idi. Şuranın üzvləri səsvermə hüququ olmadan çoxluq prinsipi əsasında 2,5 il müddətinə sədr və Avrokomissiyanın sədrini seçirdilər. Avropa İttifaqı Şurasının funksiyaları aşağıdakılar idi:

– Qanunverici hakimiyyət rolunu ifa edir. Avropa üzrə normativ aktlar qəbul edir. Bu funksiyaları Avropa Parlamenti ilə bölüşdürür;

– Aİ və üçüncü ölkələr və ya beynəlxalq təşkilatlar arasında beynəlxalq razılaşmaları yekunlaşdırır;

– Avropa Parlamenti ilə birgə Avropa büdcəsini təsdiq edir;

– Qanun pozuntularına qarşı mübarizədə polis orqanları və milli məhkəmələr arasında əməkdaşlığı əlaqələndirir .

Avropa Komissiyası Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrin siyasətlərinin planlaşdırıcısı və koordinatoru olub Avropa İttifaqının icraedici orqanı adlanırdı. Avrokomissiyaya İttifaqa daxil olan hər üzv dövlətdən bir komissar daxil idi. Avrokomissiyanın sədri, üzvləri 5 il müddətinə Avropa İttifaqı Şurasında, səs çoxluğu ilə seçilir, Avropa Parlamenti tərəfindən təsdiq edilirdi. Avropa Komissiyası baş direktorluq, departament və xidmət hissələrinə bölünür, vəzifələri isə aşağıdakı-

lardan ibarət idi:

- Avropa İttifaqı Şurası və Parlamentinin müzakirəsinə daxil olan qanun layihələri və təklifləri hazırlayır;
- Avropa İttifaqının Məhkəməsi ilə birlikdə kənd təsərrüfatı; ticarət; rəqabət qaydaları və vahid daxili bazarın işi, büdcə və fond idarəsinə dair qərarlarını həyata keçirir;
- Avropa İttifaqı Məhkəməsi ilə birlikdə, Avropa İttifaqı İnstitutları və milli hökumətlər tərəfindən Avropa qərarlarının pozulmamasına nəzarət edir;
- Aİ-ni beynəlxalq arenada təmsil edirdi .

Şurada hesab edirdilər ki, Şuranın institusional inkişafı ilə əlaqədar olaraq xarici siyasət istiqamətində Komissiya öz nüfuzunu itirə bilərdi. Komissiya isə öz növbəsində Şura ilə məqsəd və fəaliyyətlərinin təkrarlanması barədə qeydlərini söyləyirdi.

Bununla bərabər ümumiyyətlə həm bu iki institut, həm də iki şəxsiyyət (ÜXTS üzrə Ali nümayəndə Şuranın Baş katibi H.Solana və Aİ-nin xarici siyasət üzrə Komissarı K.Patten) arasında rəqabətin potensialı artmışdır.

Xarici siyasət sahəsindəki fəaliyyətində Şuranın Baş katibliyinə geniş səlahiyyətlər verən Amsterdam Müqaviləsi Şura və Komissiya arasında rəqabət mübarizəsi üçün yeni hüquqi əsas vermişdir. Əvvəllər praktiki olaraq məhz Komissiya Aİ-nin xarici siyasət fəaliyyətində təşəbbüslərlə çıxış etmək hüququna malik idi. ÜXTS üzrə Ali nümayəndə vəzifəsinin yaradılmasına dair danışıqlar zamanı Komissiya belə funksiyaya ehtiyac olduğuna ələhdar idi. Əsas arqument kimi belə bir rəy irəli sürülürdü ki, təşəkkül tapmış hüquqi məkanda yeni orqanın yaradılması institusional strukturun mürəkkəbləşməsinə səbəb ola bilərdi. Onun nöqtəyi-nəzərinə görə xarici siyasət üzrə cavabdeh olan Komissiya üzvünə yeni səlahiyyətlərin verilməsi daha məntiqli olardı. Komissiya daxili islahatları ilə özünün xarici siyasət potensialını artırmağa cəhd göstərirdi. Postmaastrixt dövründə Komissiyanın xarici siyasət fəallığı sürətlə artmağa başlamışdı. Nəticədə Komissiya ekvivalentinin yaradılması niyyətini fəal surətdə reallaşdıraraq ümumi Avropa xarici siyasəti məsələlərinə cavabdeh olan Baş departamenti (DG1A) təşkil etmişdi.

Komissiyanın baş katibliyinin bir hissəsi olan kiçik siyasi koordinasiya şöbəsindən artaraq yeni departamentə çevrilən bu təsisat Komissiyanın Komissarı və Siyasi direktoru vəzifələrini yerinə yetirən Qyunter Burxardın rəhbərliyi altında çox böyük sürətlə genişlənmişdi [14]. 1996-cı ilin sonlarında DG1A Komissiyanın bütün dünya üzrə 127 nümayəndəliyindən ibarət şəbəkəyə rəhbərlik edirdi.

1992-1994-cü illər Jak Delorun (Müasir Avropa İttifaqının memarı kimi tanınan Jak Delor Avrokomissiyaya 1985-1995-ci illərdə rəhbərlik etmişdi) Komissiyaya rəhbərliyinin son müddəti zamanı, Komissiyada xarici iqtisadi münasibətlərlə Leon Britten, xarici siyasət məsələləri və ÜXTS ilə isə Hans Van Der Bruk məşğul olurdu. Tezliklə məlum oldu ki, vəzifələrin belə bölgüsü qənaətbəxş deyildi. “Siyasəti”, “iqtisadiyyatdan” ayırmaq qəliz, bəzən isə qeyri-mümkün idi [14].

Komissiyanın sədri postuna Jak Santer (1995-1999) təyin edildikdən sonra xarici siyasət xidmətində islahatların davam etdirilməsi barədə qərar qəbul edilmişdi. Əvvəlki dəyişikliklərin kifayət qədər olmaması, Avstriyanın, İsveçin və Finlandiyanın (1995-ci ilin əvvəllərində) Aİ-yə üzv qəbul edilməsi nəticəsində Komissiyanın tərkibinin sayının 20-yə çatması belə qərarın qəbul edilməsinə səbəb olmuşdu.

Jak Santer bu istiqamətdə fəaliyyətinə xarici siyasət ekspertlərini cəlb etməyə başlamışdı. “Yeni siyasət xidmətinin” məmurları Aİ Komissiyasının tutduğu mövqeni, Komissiyanın ikinci və üçüncü “sütunlardan” faydalanmaq niyyətlərini gizlətmirdilər. Jak Santerin təşəbbüsü ilə altı komissar onun rəhbərliyi altında xarici siyasət məsələlərinin müzakirəsi məqsədi ilə müntəzəm olaraq görüşlər keçirirdilər. Qrup Relex qrupu kimi tanınırdı. Ümumiyyətlə bu görüşlərin müsbət nəticələri olmuşdur. Vahid komanda ruhunun yaranmasını demək olmasa da, bu qrupun müntəzəm görüşləri şübhəsiz həm bu altılığın, həm də bütün Komissiyanın fəaliyyətinin koordinasiyasına öz tövhəsini vermişdir [13].

Avropa inteqrasiyası prosesində Komissiyanın rolu və tutduğu mövqe şəxsiyyət amilindən daha çox asılı idi. Şəhrçilərin çoxu belə bir fakta diqqəti yönəldir ki, Komissiyanın yüksəlişi daha

çox Jak Delorun prezidentliyi illərinə təsadüf edirdi. Bu daha çox Aİ Komissiyasının vahid bazanın hüquqi əsaslarının fəaliyyəti və reallaşması prosesindəki rolu ilə, həmçinin Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətlərində siyasi və iqtisadi transformasiya proseslərinə kömək edən “PHALE” kömək proqramının işlənməsi ilə əlaqədar idi. İki Avropa dövlət lideri Helmut Kolun və Fransua Mitteranın şəxsi dəstəyi də bu işdə mühüm rol oynamışdı.

“PHALE” proqramı 1989-cu ildə Polşa, Rumıniya və Macarıstan üçün hazırlanmış və sonradan Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətlərinə yayılmışdı.

Delorun varisi, onun qədər nüfuzu olmayan Jak Santerin Avrokomissiyaya rəhbərliyi dövründə Komissiya Avropa Parlamenti ilə qalmaqallı mübahisələrə cəlb olunur və nəticədə 1999-cu ildə Komissiyanın bütün tərkibi istefaya getməyə məcbur olmuşdu.

Romano Prodinin rəhbərliyi dövründə (1999-2004) Komissiya yeni təşəbbüslərlə çıxış etməzdən öncə etimadı bərpa etmək üçün böyük səylər göstərməli olmuşdu. Bundan əlavə müəyyən tədqiqatçıların fikrinə görə Komissiya üzvlərinin fərdi keyfiyyətləri komanda uğurlarının təminatı ola bilməmişdi. İlk dövrlərdə Prodinin məqsədi xarici siyasət üzrə Komissar statusunun Komissiyanın iki vitse-prezidentlərindən birinin səviyyəsinə qədər yüksəltmək və xarici siyasət fəaliyyəti ilə məşğul olan digər komissarlar arasında liderlik mövqeyinə nail olmaq idi. Bu nəticə etibarlı ilə Aİ-nin xarici siyasət fəaliyyətində koordinasiya edilmiş yanaşmanı təmin etməli idi. Lakin iştirakçı dövlətlərin Havyer Solananın nüfuzunun zəifləməsinə istəmədiklərinə görə bu cəhd uğursuzluğa səbəb olmuşdu.

Buna baxmayaraq, 2000-ci ilin Nitsa (2000-ci ilin dekabrında hökumətlərarası konfrans Fransanın Nitsa şəhərində müqaviləni (Treaty of Nice) işləyib hazırladı) müqaviləsi də bu rəqabətin aradan qalxması üçün heç bir dəyişikliyə nail olmamışdı. Lakin Nitsa müqaviləsi ilə Parlamentin qanunvericilik və nəzarət səlahiyyətləri artırılmış və səs çoxluğu Şura daxilində daha çox sahəyə şamil edilmişdi [15]. Parlament səlahiyyətlərinin artması nəticəsində birgə qərar qəbul edilməsi proseduru daha çox kompetensiya normasını əhatə etməyə başlamışdı. Hələ 1960-cı illərdə AİB Assambleyası Avropa Parlamenti adlandırılrsa da, rəsmi surətdə bu ad yalnız 1986-cı ildə təsdiq edilmişdi. 751 deputatdan ibarət olan Avroparlamentin tərkibi Aİ üzvü olan ölkələrin əhalisinin sayından asılı olaraq müəyyənləşdirilirdi. Avroparlamentin plenar sessiyaları Strasburqda keçirilir, Brüsseldə isə 20 parlament komitəsi fəaliyyət göstərirdi. Avroparlamentin tərkibi 5 illik müddətə seçilir (sonuncu seçkilər 2019-cu ildə keçirilmişdi). Avroparlamentə aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirirdi:

- Aİ Şurası ilə birlikdə qanunverici hakimiyyətin həyata keçirilməsi;
- Avropa Komissiyası da daxil olmaqla Avropa İnstitutlarının fəaliyyətinə nəzarət;
- Avroparlament Komissiyanın üzvlərini təsdiq edir və onu üçdə iki səs çoxluğu ilə istefaya göndərə bilər;

– Şura ilə birlikdə Aİ-nin büdcəsini təsdiq edir və büdcəni rədd etmək hüququna malik idi.

Komissiya və Şura əməkdaşlığın zəruri olduğunun labüdlüyünü başa düşürdü. Komissiyanın səlahiyyətinə:

- Xarici siyasətin Vahid Departamenti, xarici siyasət üzrə komissar postu;
- Xarici iqtisadi yardımın vahid xidmət fondu, ÜXTS məsələləri üzrə işçi qruplar, siyasi planlaşdırma orqanı isə Şuranın səlahiyyətlərinə aid edilmişdi.

Şura və Komissiyanın xarici siyasət idarələrinin (müvafiq olaraq Havyer Solana və Kris Patten) rəhbərləri həm işçi, həm rəsmi səviyyədə konstruktiv münasibətlər yaratmışdılar. Belə münasibətlər siyasətin hazırlanması sahəsində üstünlük təşkil edir, iki institut arasındakı məsləhətləşmələrin və əməkdaşlığın inkişafına səbəb olmuşdu.

Belə əməkdaşlıq bir neçə formal aspektə malik olsa da, əsasən burada qeyri-formal kontaktlar və konkret məsələlər üzrə görüşlər üstünlük təşkil etmişdi. Belə əməkdaşlıq inkişaf sahələrində deyil, daha çox problemlərin həlli zamanı intensiv xarakter almışdı. Belə məqamlardan biri Balkanlarda baş vermiş böhran zamanı Avropa siyasətinin işlənməsində öz əksini tapmışdır .

Bu halda mövcud olan ziddiyyətlərə baxmayaraq hər iki tərəf institutlar arasında qarşılıqlı asılılığın olmasının zərurliyini etiraf edirdilər.

Komissiya Şuranın formal səlahiyyətlərini və onun iştirakçı ölkələrin xarici işlər nazirlikləri ilə birbaşa əlaqələrini lazımi dəyərləndirir, bu əlaqələr Şura çərçivəsi daxilində milli diplomatların sayını xeyli artmasına səbəb olmuşdu.

Aİ-nin xarici siyasəti, keyfiyyətliyini təmin etmək üçün maliyyə və texniki dəstəklərdən, humanitar yardım, iqtisadi sanksiyalar kimi alətlərdən istifadə edilməsini tələb edirdi. Komissiya tərəfindən istifadə edilən belə alətlər gələcəkdə böhranların nizama salınması, fəaliyyətin planlaşdırılması və işlənməsi proseslərində Komissiyayı fəaliyyətinin zəruriliyinin Şura tərəfindən dərk edilməsinə gətirib çıxarmışdı.

Komissiya və Şuranın Üçlüyün (Amsterdam müqaviləsi çərçivəsində yaradılmışdır) tərkibində iştirakı onlar arasında əməkdaşlığın formal mexanizmlərini əks etdirirdi. Üçlük Komissiya və Şuranın müntəzəm görüşlərinin formatı idi.

Komissiya və Şura arasında əlaqələrin daha müntəzəm və aydın forması Komissiyanın nümayəndələrinin Şuranın Siyasi komitə, yeni Siyasət və Təhlükəsizlik Komitəsi kimi işçi qruplarının işində iştirak etmələri idi. Komissiyanın burada rolu “birinci sütun” çərçivəsindəki işçi qrupların fəaliyyətindəki rolu ilə müqayisədə daha məhdud idi və Komissiya təşəbbüslərinin özündə cəmlənməsini əks etdirmirdi. Buna baxmayaraq Komissiyanın iştirakı iki institut arasında informasiya mübadiləsinə və koordinasiyasına imkan vermişdi.

Əməkdaşlığın formal alətləri arasında xarici siyasətin Baş departamenti (DG RelEx) və Şuranın siyasi planlaşdırma Şöbələri arasında məmurların qarşılıqlı surətdə ezamiyyətlərini göstərmək olardı. Məhdud sayda əməkdaşlara aid olan bu ezamiyyətlər institutlar arasında dəyərli kommunikasiya kanalını təşkil edirdi.

Avropa Komissiyasının formalaşan ÜXTS çərçivəsində öz nüfuzunu artırmaq cəhdi Avropa xarici siyasətinin daha təsirli alətlərindən biri olan iqtisadi mexanizmlərin onun səlahiyyətində olması barəsində geniş yayılmış iddiaya əsaslanmışdı.

İqtisadi və humanitar yardım daim Aİ Komissiyasının səlahiyyətində olmuşdu. Lakin 1990-cı illərdə bu sahə daha da genişlənmiş, xarici siyasət və təhlükəsizlik məsələləri ilə bilavasitə əlaqələndirilmişdir. Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətlərindəki siyasi dəyişikliklər, bir sıra mövcud münaqişə və böhranlarla vəhdət, 1990-cı illərdə Komissiyanın iqtisadi və humanitar köməyin bələdçisi kimi rolunun genişlənməsini tələb etmişdi. Bu kontekstdə iqtisadi sanksiyaların tətbiqinin ciddi surətdə artımı baş vermişdi (xüsusən 1990-1991-ci illərdə Fars körfəzindəki müharibə və Yuqoslaviyanın parçalanması zamanı). Qeyd etmək lazımdır ki, məhz Balkan böhranları “iqtisadi silah” tənzimləyicisi hesab edilən Komissiyanın rolunu gücləndirmişdi [5, s.22].

Lakin bu kontekstdə Aİ-nin xarici siyasət fəaliyyəti sistemində Avropa Komissiyasının tutduğu yerə münasibətdə iki əsas yanaşma mövcuddur.

Dövlətlərarası yanaşmanın tərəfdarları Aİ Komissiyasını Aİ milli hökumətlərinin vasitəçisi hesab edirdilər [7]. Bu nöqteyi-nəzərdən, müxtəlif “sütunlar” arasındakı fəaliyyətlərin koordinasiyası “ümumi mövqe”lərin – işlənməsinə və bununla əlaqədar siyasətə yönəlmişdir. Müxtəlif Avropa institutları Şuranın təmsilçiləri rolunda çıxış edir və xarici siyasətin keyfiyyətinin artmasına xidmət edirdilər. Məsələn, TACIS-in cari texniki yardım proqramı postsovet məkanında bazar iqtisadiyyatına keçilməsinə və demokratiyanın güclənməsinə yönəlmişdir. Bu məqsədləri reallaşdırmaq üçün Şura, Komissiyanın müvafiq departamentləri və Parlament arasında koordinasiya edilməsini tələb edirdi. Bu halda bütün əsas siyasət prioritetlər Şura tərəfindən müəyyən edilirdi. Digər Avropa institutları effektiv siyasətin işlənməsi, qərar qəbul edilməsi və onların yerinə yetirilməsi üçün Şuranın təmsilçiləri kimi hərəkət edirdilər.

Avropa Komissiyası Şuraya nisbətən müəyyən dərəcədə muxtariyyətə malik olub, milli inzibatçılıqdan asılı olmamışdı.

Nəticə

Göründüyü kimi. Maastrixt, Amsterdam və Nitsa müqavilələrində ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasətinin hüquqi əsasları qoyulmuşdu. Lissabon müqaviləsi (Lissabon müqaviləsi 2007-ci il dekabrın 13-də Lissabonda (Portuqaliyada) imzalanmış və 2009-cu ilin dekabrın 1-dən qüvvəyə minmişdi) isə bu siyasətdə Aİ-nin rolunu daha dəqiq müəyyən edir, ÜXTS-nin vacib tərkib

hissəsi olan Avropa Təhlükəsizlik və müdafiə siyasətinin (ATMS), o cümlədən onun alətlərinin və mexanizmlərinin hüquqi əsasını müəyyənləşdirmişdi [16].

Maastrixt müqaviləsi Aİ-nin xarici siyasətinin xarici iqtisadi əlaqələrdən ayrılması məsələsini *de jure* (hüquqi cəhətdən) olaraq yerinə yetirmişdi.

Lakin təcrübədə belə ayrılmanı yerinə yetirmək olduqca qəliz bir məsələ idi.

Aİ-nin Cənubi Qafqaz bölgəsində yeritdiyi siyasətin mərhələləri və istiqamətləri bunun bariz nümunəsi olmuşdu

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Болгова И.В. Проблема обеспечения безопасности на периферии Европейского союза: место Закавказья // Вестник МГИМО Университета. 2011. №6(21), с.51-59.
2. Энтин М.Л., Е.Энтина, Н.И.Тнэлм. Политическое и регуляторное обеспечение мировых интеграционных процессов - издательский Дом "Зебра Е" /Галактика, Москва, 2023
3. Энтин М. Евросоюз: договор о реформе // Современная Европа, №4, 2007, с.19-32.
4. Европейский союз на пороге XXI века; Выбор стратегии развития / (Под ред. Ю.А.Борко, О.И.Буториной) Москва, Эдиториал УРСС, 2001, 472с
5. Насијева Х.З. Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz siyasətinin konseptual əsasları, Tarix və onun problemləri. №1, Bakı, 2018, s.145-147
6. Helly Damien, EU Policies in the South Caucasus, Europe and the South Caucasus, konfransda çıxış, Bakı, 11.06.2001//www/ceri-sciences- po.org
7. Хартли Г.К. Основы права Европейского сообщества. Закон и право. Москва: ЮНИТИ, 1978, 703 с.
8. Javier Solana, Common strategies Report//A.Missirole:ed), Coherence for European Security Policy:debates – Cases – Assessments: WEU – ISS Occasional Paper 27, WEU – ISS, Paris, May 2001, Annex E, pp.80 – 86 (www.ss-eu.org)
9. Монне Ж. Реальность и политика. Мемуары. Москва, Московская школа политических исследований, 2001, 664 с
10. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция / М., Международные отношения, 2003, 356 с
11. The Maastricht treaty provisions amending the treaty establishing the European economic community with a view to establishing the European Community, 7 February 1992 // www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf
12. The Treaty of Amsterdam amending the Treaty of European Union, the Theties establishing the European Communities and related acts, 2 October 1997 // www.eurlex.europa.eu/en/treaties/dat/11997P/htm/11997p.html
13. The Theaty of Nice amending the Theaty of European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, 10 March 2001 // www.eurlex.europa.eu/en/treaties /dat/12001C/pdf/12001CEN.pdf
14. Treaty of Lisbon amenidng the Theaty on European Union and the Treaty establishing the European community, signed at lisbon, С 306, 13 December 2007 // Official Journal of the European Union 2007, Vol.50271 p.
15. Vəliyeva Т.Х Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz siyasətinin formalaşması, //Bakı universitetinin xəbərləri// №4, Bakı, 2013, s.175-188
16. Юсифзаде А.М. Современные интеграционных процессы. Учебник, Баку: Мутаджим, 2022, 323 с.
17. //www.europar/.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty

THE ROLE OF EUROPEAN UNION INSTITUTIONS IN THE FORMATION OF FOREIGN POLICY

Kh.Z.Hajiyeva

Doctor of Philosophy in History
Azerbaijan University of Languages

Abstract: *The article discusses the role of the European Council, the European Commission, and the European Parliament in shaping the European Union's foreign policy, which was established to promote equality, economic strengthening, and the consolidation of fragile security across Europe. It clarifies the primary functions of these institutions as defined by the Maastricht, Lisbon, and Nice Treaties.*

Interinstitutional cooperation plays a decisive role in the formation and implementation of the European Union's (EU) foreign policy. In particular, the European Commission, the European Council, and the European External Action Service (EEAS) fulfill essential functions in this sphere. For the EU, foreign policy serves not only as a means of pursuing economic interests but also as an instrument for promoting values such as democracy, human rights, and the rule of international law. Since the Lisbon Treaty, a more coherent and coordinated approach has been established in the EU's foreign policy, with the High Representative (currently Josep Borrell) emerging as a key institutional coordinator. This mechanism, which aims to position the EU as a unified actor on the international stage, also seeks to balance the national interests of member states with the Union's overall strategy. The role of EU institutions in foreign policy is not limited to decision-making; it also extends to policy implementation, coordination of diplomatic missions, and engagement with international organizations. Thus, the involvement of EU institutions in foreign policy strengthens the Union's position as a global actor and affirms its normative power.

Keywords: *European Union, Maastricht Treaty, security, Lisbon Treaty, foreign policy, European Parliament*

УЧАСТИЕ ИНСТИТУТОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В ФОРМИРОВАНИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

Х.З.Хаджиева

доктор философии по истории
Азербайджанский университет языков

Резюме: *В статье рассматривается роль Европейского совета, Европейской комиссии и Европейского парламента в формировании внешней политики Европейского союза, созданного с целью укрепления равенства, экономического развития и хрупкой безопасности в Европе. Уточняются основные функции этих институтов, сформулированные на основе Маастрихтского, Лиссабонского и Ниццкого договоров.*

Межинституциональное сотрудничество играет решающую роль в процессе формирования и реализации внешней политики Европейского союза (ЕС). Особенно важные функции в этой области выполняют Европейская комиссия, Европейский совет и Европейская служба внешних действий (ЕСВД). Для ЕС внешняя политика представляет собой не только инструмент защиты экономических интересов, но и средство продвижения таких ценностей, как демократия, права человека и верховенство международного права. После Лиссабонского договора во внешней политике ЕС была выработана более последовательная и координированная стратегия, в рамках которой ключевую институциональную роль стал играть Высокий представитель (в настоящее время - Жозеп Боррель). Этот механизм, направленный на укрепление роли ЕС как единого актора на международной арене, также стремится к обеспечению баланса между

национальными интересами государств-членов и общей стратегией Союза. Роль институтов ЕС во внешней политике не ограничивается принятием решений, но также охватывает их реализацию, координацию дипломатических представительств и установление связей с международными организациями. Таким образом, участие институтов ЕС во внешней политике усиливает позицию Союза как глобального актора и подтверждает его нормативную силу.

Ключевые слова: Европейский союз, Маастрихтский договор, безопасность, Лиссабонский договор, внешняя политика, Европейский парламент

Elmi redaktor: s.e.f.d., dos. E.Cəfərova

Çapa təqdim edən redaktor: t.f.d. A.Qədirova

Daxil olub: 24.10.2025

Çapa qəbul edilib: 07.11.2025